

УДК: 347.734 (574)

Омарбаева Ардак Кенжебековна

э.ғ.д., Қазақ инновациялық гуманитарлық-заң университеті, Семей қ.

Какимова Динара Болатбековна

2 курс магистранты, Қазақ инновациялық гуманитарлық-заң университеті, Семей қ.

ҚАРЖЫЛЫҚ ДАҒДАРЫСТЫҢ БАНК ЖҮЙЕСІНЕ ЫҚПАЛЫ ЖӘНЕ ДАҒДАРЫСТАН ШЫҒУ ЖОЛДАРЫ.

Бұл ғылыми мақалада әлемдік қаржы дағдарысының Қазақстан Республикасы банк жүйесіне ықпалы, сонымен қатар осы дағдарыстан шығудың Қазақстандық тәжірибесі қарастырылған.

Түйін сөздер: әлемдік қаржы дағдарыс, банк, банк жүйесі, әлемдік қаржы нарығы, мемлекеттік реттеу.

В научной статье рассматриваются вопросы влияния мирового финансового кризиса на банковскую систему Казахстана, а также пути выхода Казахстана из мирового финансового кризиса.

Ключевые слова: мировой финансовый кризис, банковское дело, банковская система, мировые финансовые рынки, государственное регулирование.

In a scientific article discusses the influence of the global financial crisis on the banking system of Kazakhstan, as well as the way out of Kazakhstan from the global financial crisis.

Keywords: global financial crisis, banking, banking system, global financial markets, government regulation.

Қаржы жүйесіндегі дағдарыстан шығу жолдары мен іске асырылып жатқан шараларға дұрыс баға беру үшін, олардың оң-терісін түсіну үшін жалпы адамзат тарихында болған қаржы-экономикалық дағдарыстарына шолу жасап шыққан артық болмас деп ойлаймын.

Жаңа егеменді Қазақстан өз дамуының 15 жылдық тарихында әлеуметтің экономикалық дамудың қиын кезеңін бастан өткерді. Кеңестік экономиканың қайта құрылу кезеңі мен одан кейін орын алған оның күйреуінен соң болған тәуелсіздіктің ең қиын алғашқы он жылдығында республикада қоғамдық-экономикалық формацияның ауысуы өтіп жатты. Ірі әлеуметтік және экономикалық реформаларды жүзеге асырып, өзінің саясаты мен әлемдік нарықтағы орнын анықтап, әлемдік қауымдастықтың көптеген елдерімен сыртқы экономикалық байланыстарын ретке келтіріп, Қазақстан мемлекеттіліктің қалыптасу кезеңін абыроймен бастап өткізді. Ұлттық мүдделерді қорғай отырып, республика өз экономикасын жағымсыз сыртқы факторлардың әсер ету жағдайындағы жұмысқа дайындай білді.

Елдің жаңа қалыптасқан экономика жүйесі үшін оның халық өмір сүруінің қалыпты жағдайын ұстап тұра алу қабілеті мен ұлттық-мемлекеттік мүдделерді мақсатты жүзеге асыра алуының алғашқы және сапалы сынағы – 1997-1998 жж. оңтүстік-шығыс Азиядағы орын алған қаржылық дағдарыс болды. Азиялық аймақтағы қаржылық нарықтардың күйреуі көптеген елдердің экономикасына жағымсыз әсер етті, елдің қаржылық жағдайын

төмендетуге әкеп соққан өндіріс көлемінің төмендеуіне себепші болды. Оның жаңғырығы посткеңестік кеңістікке де жетті. Осылайша 1998 жылдың тамызында Ресейде ішкі және сыртқы қарыздар мен бірқатар міндеттемелер бойынша ұлттық дефолт жарияланды. Қазақстан жүзеге асырылған шаралардың арқасында бұл дағдарыстың жағымсыз әсерінен қорғана білді. Көбіне бұған мемлекеттің дағдарыс қатеріне сәйкес реакция танытып, қолда бар қаржылық мүмкіндіктерді мақсатты пайдаланып, соның ішінде Норвегияның тәжірибесі негізінде мұнай қорын құруы себепші болды. Оңтүстік-шығыс Азиядағы дағдарыс әлемдік экономикадағы түрлі өзгерістерге қаржы секторының өте сезімтал екендігін және халықаралық жағдай кез келген елдің ішкі қалыбына ондағы қалыптасқан құрылымдарды өзгерте отырып, айтарлықтай әсер ететіндігін көрсетті. Сәйкесінше, жаһандандырудың жағымсыз салдарын жеңу үшін алдымен экономикалық қауіпсіздіктің негізгі құраушы бөлігі болып табылатын елдің қаржылық қауіпсіздігі жүйесін қалыптастыру және оны күшейту қажет [1].

Әлемдік экономикалық жүйенің даму тарихы кез келген мемлекеттің сыртқы дағдарыстарға қарсы тұра алу қабілеті көбіне оның экономикалық және қаржылық күш-қуатымен, қолда бар экономиканы реттеудің қаржылық және ақшалай-несиелік құралдарын сауатты қолдана отырып, дер кезінде қолға ала алу қабілетімен анықталатынын көрсетеді. Осыған сүйене

отырып, Қазақстан үшін басты мақсат өндіріс пен қызмет көрсету көлемінің өсуі, сыртқы экономикалық тепе-теңдік және елдің оң төмен балансын қамтамасыз етудің негізінде мемлекеттің экономикалық күш-қуатын жедел көтеру болғандығын оңай түсіндіруге болады. Іске асырылған тетіктер салыстырмалы аз уақыттың ішінде Қазақстан экономикасына тұрақты даму қарқындылығын қалыптастырып, планетадағы тұрақты дамушы 10 елдің қатарына кіруге мүмкіндік берді.

Белсенді қазақстандық банктер сыртқы нарықтардан тартқан айтарлықтай қаржылық ресурстар нәтижесінде елдің жалпы сыртқы қарызының жартысын алды. 2019 жылдың соңына қарай банктердің жалпы сыртқы қарызы шамамен алғанда 146 млрд долларды құрады. Бұл қарыздың 80%-дан астам бөлігі ұзақ мерзімді займдар мен несиелер үлесіне келеді. Нәтижесінде банктердің шамадан тыс леквиттілігі артып, ақша ұсынысы жоғарылады және тұтынушылық нарықтағы несиелер ставкаларының пайызы төмендеді. Жылжымайтын мүлік нарығындағы жоғары сұраныс жағдайында қаржы нарығы түрлі құралдар мен жеңілдік шарттарын пайдалана отырып, халыққа ипотекалық несиелер ұсынды. Ипотекалық кредитті алу жеңілдігі тұрғын үй құрылысында белсенді үлестік қаржылық қатысуға бас қойған халық арасында сұраныс туғызды. Тұрғын үйге спекулятивті, сондай-ақ инвестициялық сұраныс оның өз кезегінде қолжетімді несиелер көлемін банктердің ұлғайтуына итермелеген оның күрт қымбаттауына әкеліп соқты. Осылайша, қазақстандық азаматтар үшін жылжымайтын мүлік құрылысы мен оны сатып алуға арналған несиелер саны 94,8 есеге артты, осы кезеңдегі тұрғын үйдің бірінші реттегі нарығындағы бағалар 5,2 есеге, ал екінші реттегі нарықтағы баға 10 есеге артты.

Банк жүйелерінің ипотекалық дағдарысы әлем құрылыстары мен елдерінде әртүрлі көрініс тапты. Әр елдің әлемдік қаржы нарығында орын алып отырған үдерістерге сезімталдығы елдердің халықаралық нарық капиталына кіруі, несиелер портфельдерінің құрылымы және т.б. осы сияқты себептермен байланысты. Сөйтіп, ТМД кеңістігінде көбіне Қазақстан, Ресей және Украинаның банкілік жүйелері дүниежүзілік қаржы нарықтарында тұрақсыздыққа ұшырады. Бұл, ең алдымен, шамадан тыс сырттан қарыз алудың арқасында несиелік белсенділігін күшейтіп алған банктерге жатады. Ахуалды дүниежүзілік қаржы нарықтарында пайда болған проблемалардың уақыт бойынша банктердің

сыртқы міндеттемелеріне сай маңызды төлемін жасау мерзімімен сәйкес келуі күрделендірді. Ақыры бұл банк жүйесінде жиналған қатерлердің көрінуіне және ұлттық экономиканың сыртқы қаржылық өзгерістерге әлсіздігінің жоғарылатуына әкеп соқтырды.

Қазақстандық қаржы саласындағы тұрақсыздықтың алғашқы белгілері кредиттер беру шарттарының өзгеруінде, сонымен бірге қазақстандық банктердің акциясындағы бағаның құлауларында айқындалды. Банктер төлемпаздығы деңгейінің төмендеуінің куәлігі ретінде банкаралық несиелер бойынша мөлшерлемелердің өсуі болды, сонымен қатар екінші деңгейдегі банктердің жедел депозиттер жасау көлемдерінің қысқартылуы, ақша қорының сығымдалуы болды. Әлемдік нарықтарда сырттан қарыз алу мәселесін жүзеге асыру динамикасы қысқартылды. Республиканың банк жүйесінің жағдайы сыртқы міндеттемелердің қайта қаржыландыру қаупімен және төлемпаздықтың нақтылы дефицитімен қиындай түсті.

Қазақстанның мұндай банктік және құрылыс сияқты әлдеқайда дамыған шикізатсыз экономика салаларында ахуал қиындап кетті, себебі арзан сыртқы қаржыландыру мүмкіндігіне кедергілер пайда болды. Банк және құрылыс ұйымдарына дүниежүзілік қаржы дағдарысының келеңсіз салдарын жоюға мемлекеттің көмегі қажет болды. Үкімет құрылыс секторларын, шағын және орта кәсіпкерлікті бюджеттік ақшамен демеді, бұл негативті тенденцияларды жұмсартып, ұлттық қаржы нарықтарының қирауынан сақтады.

Нәтижесінде Республикада қаржы күштерін қайта жіктеу жүргізілді, төлемпаздық қалпына келтірілді, республиканың Ұлттық қорының қаржылары пайдаланылды, 2018 жылы республиканың бюджетіне банк жүйесінің төлемпаздығын қолдауға және ел ішінде қаржылық жүйеге деген сенімді сақтауға 4 миллиард доллар салынды. Банктерге олардың сыртқы міндеттемелері бойынша ағымдағы дефолттарға жол бермеу мақсатында қысқа мерзімді төлемпаздық уәде беріледі.

Ипотекалық дағдарыстың зардаптары дүниежүзілік қаржы нарықтары мен экономикасына негативті ықпал көрсетуін жалғастырып отыр. Ипотекалық дағдарыстан кейінгі әлемдік экономиканың ысырабы халықаралық валюта қорының аналитиктерінің есебі бойынша 2008 жылдың сәуірінде 1 трлн АҚШ долларын құрады. Залал масштабтары инвесторларды қатерлерді басқарудағы

қажетті жүйелері жоқ елдердің экономикасына үлкен қаржы беруге қатысты мәселеде сақтануға жұмылдырды. Сыртқы борышқорлық қаржылар айтарлықтай қымбаттай түсті. Несие шарттары қаталдау бола түсті, себебі қаржылық институттардың маңызды ысыраптары болды.

Банктер өзіндік саясатын түзетті, потенциалды қарызшыларға деген қатаң талаптар қойып, банктік, соның ішінде ипотекалық қарыздарды қымбаттата түсті.

Дағдарыстан кейін әлемдік жүйенің қалай өзгеретіндігін әлі айту мүмкін емес, бірақ кез-келген жағдайда республика даму потенциалын сақтайды.

Қазақстандық банктер қиын жағдайда қалды. Олардың сыртқы қарыздарын көбейту арқасында жүргізілген банк қызметін қаржыландыру айтарлықтай қатерлермен түйіндес болып қалды.

Мемлекет Басшысының тапсырмасына сәйкес Ұлттық Банк экономика мен қаржылық жүйені тұрақтандыру бойынша қадағалау агенттіктерімен бірлесе отырып, кризистен кейінгі Қазақстанның қаржылық секторының дамуы Концепциясы жобасын дайындады. Бұл Концепцияға берілгендерімен сәйкес қаржы секторының дамуындағы негізгі бағыттар ретінде төмендегілер анықталды:

1. Мемлекеттік-жеке серіктестік институтын ел экономикасының негізгі қаржыландыру механизмі ретінде пайдалану.

Инфрақұрылым кешені объектілерінің жасалуы Қазақстанның экономикалық дамуының негізгі басымдықтарының бірі болады. Мемлекеттік-жеке серіктестіктің механизмдерін пайдалану көлік және телекоммуникациялық инфрақұрылым, химиялық өнеркәсіп, металлургия, энергетика және тұрмыстық-коммуналдық шаруашылық сияқты экономиканың стратегиялық түрде маңызды салаларын модернизациялау процесінің негізгі құрамдас бөлігі болуға тиіс. Серіктестіктің мына түрі, бір жағынан, жеке кәсіпкерлік ынтаның потенциалын дамытып, жүзеге асыруға және институттық инвесторлардың қаржысын тартуға мүмкіндік береді, ал екінші жағынан, экономиканың әлеуметтік маңызды секторларындағы мемлекеттік міндеттерін сақтауға көмектеседі.

2. Қаржы секторын реттеу мен қадағалаудың контроциклдік принципі.

Әлемдік қаржылық бірлестігінің ағымдағы кризистен кейінгі жасалынған және реттеудің жүйесін жаңғырту мақсатында бұдан кейін де

ерекше көңіл бөлінуді әрі осындай кризистерді болдыртпауды талап ететін негізгі қорытындысы реттелудегі проциклді азайту болып табылады. Қаржы секторының реттеуі мен қадағалауының экономикалық даму кезінде күшейіп, құлдырау кезінде жеңілдей түсетін контроциклдің енгізілуі жобаланады.

3. Орташа мерзімді болашақтағы көкейкесті бағыт баланстардың үйлесімсіздігінің жинақталуының, нақты және қаржылық нарықта пайда болған «көпіршіктердің» алдын алудың, сонымен қатар жүйелік қатерлердің азаюына ұтымды механизмінің өндірілуі және де жүйелік қатерлердің минимизациялауы болып табылады. Бұл бағыттағы мемлекеттік саясаттың болашақ үлгісі макропруденциалдық реттеу ұстанымдарының жүзеге асырылуына бағытталады. Макропруденциалдық реттеудің дамуы субъектілер (институттар), объектілер (қызметтер, нарықтар) және жүйелік сипаты бар қатерлер аймақтары бойынша негізгі шешімдер қабылдауды болжайды.

Осымен байланысты дағдарыстан кейінгі мерзімде жасалған Қазақстанның қаржы секторының дамуы Концепциясында қаржы секторында бәсекелестіктің жоғарылауына бағытталған бөлім ескертілген. Бұл, біріншіден, банктердің капиталының кішкене мөлшерінің біртіндеп үлкеюінің қажеттілігіне тікелей шарттарды қарастырады. Қаржы институттарының ірілендірілуі және консолидациялануы немесе олардың қаржы институттарының басқа түрлеріне қайта ұйымдастыруы ірі банктерге тиісті бәсекелестікті көрсетуге қабілетті орташа банктердің нарықтық еншісінің өсуіне мүмкіндік туғызады. Мұнымен қатар банктер мен банк өнімдерінің дамуындағы нәтижелірек шарты олардың бәсекелестігі болып табылады. Бұл сонымен қатар халықтың банк қызметін пайдалануға қол жетімділігін кеңейту тұрғысында да маңызды [3].

Қорытындылай келгенде, кез-келген кризис – бұл тек қана проблемалар ғана емес, сонымен қатар жаңарудың, даму жолдарының, жаңа ізденістерінің мүмкіндіктері екенін айта кеткім келеді. Соңғы жарты жылдықта дағдарыстық көрсеткіштерді азайтумен қатысты қолданылған шаралардың Қазақстандағы тұрақты және сапалы экономикалық дамуды қалпына келтіру үшін қажетті іргетасты қалайды деп ойлаймын

1. Влияние финансового кризиса на банковский сектор. <http://i-news.kz>
2. Концепция развития финансового сектора Казахстана на посткризисный период.
3. <https://e-history.kz/kz/contents/view/983>

Омарбаева Ардак Кенжебековна

Лауазымы: д.э.н., профессор, «Бизнес және басқару» кафедрасы, Қазақ инновациялық гуманитарлық заң университеті
Пошталық мекен-жайы: 071400, Қазақстан Республикасы, Семей қ., Мәңгілік ел, 11
Ұялы. тел: +77713695637

Какимова Динара Болатбековна

Лауазымы: 2 курс магистранты, Қазақ инновациялық гуманитарлық заң университеті
Пошталық мекен-жайы: 071400, Қазақстан Республикасы, Семей қ., Мәңгілік ел, 11
Ұялы. тел: +77713695637
e-mail: Asema.31.1983@mail.ru

Қаржылық дағдарыстың банк жүйесіне ықпалы және дағдарыстан шығу жолдары.

Омарбаева Ардак Кенжебековна

Должность: э.ф.д., профессор, кафедра «Бизнес и управление», Казахский гуманитарно-юридический инновационный
Почтовый адрес: 071400, Республика Казахстан, г. Семей, ул. Мәңгілік ел, 11
Сот. тел: +77713695637

Какимова Динара Болатбековна

Должность: магистрантка 2 курса, Казахский гуманитарно-юридический инновационный университет, г.Семей
Почтовый адрес: 071400, Республика Казахстан, г. Семей, ул. Мәңгілік ел, 11
сот. тел: +77713695637
e-mail: Asema.31.1983@mail.ru

Влияние финансового кризиса на банковскую систему и пути выхода из кризиса.

Omarbaeva Ardak Kenzhebekovna

Position: Professor, Department of Business and Management, Kazakh Humanitarian and Legal Innovation
Mailing address: 071400, Republic of Kazakhstan, Semey, st. Мәңгілік ел, 11
Mob.phone: +77713695637

Kakimova Dinara Bolatbekovna

Position: 2nd year graduate student, Kazakh Humanitarian Law Innovation University, Semey
Mailing address: 071400, Republic of Kazakhstan, Semey, st. Мәңгілік ел, 11
Mob.phone: +77713695637
e-mail: Asema.31.1983@mail.ru

Effects of the financial crisis on the banking system and ways out of the crisis.